

გვანცა კოპლატაძე

**სამცხე-ჯავახეთის საათაბაგო
XIX საუკუნის პირველ ნახევარში
ნაწილი III**

მას შემდეგ, რაც რუსეთის არმიამ 1809 წლის 15 ნოემბერს თურქებს ფოთი წაართვა, ხოლო 1810 წლის ივლისში — სოხუმი¹, თურქეთის ბატონობას შავი ზღვის აღმოსავლეთ სანაპიროზე ბოლო მოეღო, რის შერიგებასაც იგი, რა თქმა უნდა, არ აპირებდა. ამ მხარის დასაბრუნებლად თურქებმა გეგმა შეადგინეს, რომლის განხორციელებაშიც მნიშვნელოვანი როლი იმერეთის ლტოლვილ მეფეს — სოლომონ მეორეს უნდა შეესრულებინა, რომელიც ამ დროს ახალციხის ფაშასთან იმყოფებოდა. გეგმის მიხედვით, უფრო აქტიური დახმარება უნდა გაეწიათ სოლომონისთვის და თურქეთის მფარველობაში „აღედგინათ“ იმერეთის სამეფო. რა თქმა უნდა, დიდი გონიერება არ სჭირდებოდა იმის გამოცნობას, რომ „აღდგენილ“ სამეფოს დიდი დღე არ ეწერა, როგორც კი რუსებს საქართველოდან განდევნიდნენ, თურქეთი ადგილობრივი მოსახლეობის ეროვნულ-სარწმუნოებრივი გადაგვარებისთვის აგრესიულ პოლიტიკას ძველებურად გაატარებდა. სოლომონის იმერეთის ტახტზე დაბრუნებით, თურქეთი რუსეთის ყურადღების იმერეთზე გადატანას ცდილობდა, რაც ახალციხის საფაშოს, როგორც საქართველოზე თავდასხმების ბაზას, ამოსუნთქვის საშუალებასა და გადამწყვეტი ბრძოლისათვის უკეთ მომზადების საშუალებას მისცემდა.

მიზნის მისაღწევად, ერთიან ლაშქრობაზე არზრუმისა და ტრაპიზონის სერასკირები ემინ ფაშა და სულეიმან ხაზინადარ ოღლი და ახალციხის ფაშა შერიფი შეთანხმდნენ. ზღვისპირეთის დაბრუნება სულეიმან ხაზინადარ ოღლის დაევალა, რომელიც, მართალია, ძვე-

¹ იხ. სამი საუნჯე, №1, 2014.

ლი ქართული ფეოდალური გვარის შთამომავალი იყო, მაგრამ სარწმუნოებაგამოცვლილისთვის მოდგმა და ჯიში არაფერს ნიშნავდა. ლაშქრობის დაწყებას იგი მხოლოდ იმ მიზეზით აგვიანებდა, რომ დარწმუნებული არ იყო იმაში, სელიმ ფაშა ხიმშიაშვილი და გურიელი ბრძოლაში ვის დაუჭერენ მხარს: რუსებსა და სამშობლოს გადარჩენისათვის მებრძოლ ქართველობას, თუ სასტიკ დამპყრობელ თურქეთს.

1811 წლის 18 მარტს ემინ ფაშამ და ხაზინადარ ოღლიმ მამია გურიელთან იუსუფ გეგიძე გააგზავნეს წერილებით. წერილებში მას ატყობინებდნენ, რომ საქართველოში „სულთანის მიწების გამოსახსნელად“ (?) დიდი ლაშქრობა იწყებოდა, რომლის დროსაც არზრუმის სერასკირი თბილისისკენ 100.000 კაცით გაემართებოდა, ტრაპიზონისა — დასავლეთ საქართველოში 80.000 კაცით შევიდოდა; ბრძოლაში მონაწილეობას ახალციხის ფაშაც მიიღებდა. სერასკირები ცდილობდნენ, გურიელი თურქების უცილობელ გამარჯვებაში დაერწმუნებინათ, რათა მას ყოყმანი დაეთმო და თავის გადასარჩენად გამარჯვებულის მხარე თავიდანვე დაეჭირა.

მანამდე, 1811 წლის ზამთარში, მთავარმართებელმა მარკიზ პაულიჩმა, რადგან ოსმალეთის ჯარები მოქმედების დაწყებას აყოვნებდნენ, ახალქალაქის აღება გადაწყვიტა, რაც მამაც პოლკოვნიკს კოტლიარევსკის დაევა. კოტლიარევსკიმ ქართველ გერენადერთა პოლკის ორი ბატალიონითა და 100 კაზაკით თოვლიანი თრიალეთი გადალახა და 7 დეკემბერს ახალციხის საფაშოში შეუმჩნევლად შეიჭრა. მეორე დღეს, საღამოთი, იგი თავისი რაზმით ასევე შეუმჩნევლად მიაღწა ახალქალაქს. ღამის ორ საათზე რუსმა სალდათებმა ციხის კედლებს კიბეები მიადგეს და მტერს გონზე მოსვლაც არ აცალეს. ციხემ და მისმა გარნიზონმა საათნახევარში დაყარა იარაღი. ამ წარმატებისთვის კოტლიარევსკიმ გენერლობა დაიმსახურა. ქართველთაგან ახალქალაქის აღებისას განსაკუთრებით მამაცურად ზაქარია, ქაიხოსრო და დიმიტრი ჯავახიშვილებსა და ძმებს საგინაშვილებს უბრძოლიათ.²

ახალქალაქის დაკარგვა და მის ციხეში რუსული გარნიზონის ჩაყენება ახალციხის საფაშოს არსებობას მართლაც სერიოზულ საფრთხეს უქმნიდა. ეს კარგად იცოდნენ თურქებმაც და გათურქებულმა ქართველებმაც, ამიტომ იანვარში შერიფ ფაშამ ორჯერ სცადა მისი დაბრუნება, თებერვალში სამჯერ, მაგრამ უშედეგოდ.

² ქორთუა ნ., საქართველო 1806-1812 წლების რუსეთ-თურქეთის ომში, თბ., 1964, გვ. 38.

ამ პერიოდში ახალქალაქის ციხის დაცვას გენერალ-მაიორი დიმიტრი ორბელიანი ხელმძღვანელობდა, ქვეყნის ერთგული და მამაცი შვილი. ახალქალაქთან განცდილ დამარცხებათა გამო შერიფ-ფაშამ თხოვნა ვერ შეუსრულა 1812 წლის კახეთის აჯანყების მესვეურთა და სამხედრო ძალები ვერ მიაშველა.³ ამ ფაქტიდანაც ჩანს, რომ სინამდვილეში ეს არა სახალხო აჯანყება იყო, არამედ ორგანიზებული ამბოხი, მოწყობილი საქართველოს მტრებისა და მოღალატე ქართველთა მიერ, რომელთათვისაც წარმატალი პატივი და დიდება, თუნდაც უზნეო გზით მოპოვებული, უფრო ძვირად ფასობდა, ვიდრე ეროვნულ-სარწმუნოებრივი სახის შენარჩუნება, ანუ სულიერი და ფიზიკური გადარჩენა საკუთარი ერისა.

მიუხედავად თურქების მხრიდან ახალქალაქის დაბრუნების მრავალგზის წარუმატებელი ცდისა, რუსეთმა და საქართველომ, მათგან დამოუკიდებელ მიზეზთა გამო, ახალქალაქისა და ფოთის შენარჩუნება მაინც ვერ შეძლეს. 1812 წ. 16 მაისს რუსეთსა და თურქეთს შორის დადებული ხელშეკრულების თანახმად, ისინი როგორც იარაღის ძალით „მიტაცებულნი“ (!) თურქეთს უბრუნდებოდა. ამ მოულოდნელ დათმობაზე წასვლას სხვა მიზეზი გარდა იმისა, რომ რუსეთს დასვალეთიდან რეალური საფრთხე დაემუქრა, ვერ მოეძებნება.

ბუქარესტში ზავის დადებიდან თვეზე ცოტა მეტი იყო გასული, როცა 24 ივნისს იმპერატორ ალექსანდრე პირველს, მის პატივსაცემად გამართულ ბალზე შეატყობინეს, რომ ნაპოლეონის მრავალრიცხოვანმა არმიამ (ნახევარ მილიონზე მეტი) რუსეთის საზღვრები გადმოლახა. მართალია, ნაპოლეონი რუსეთს თავს გაუფრთხილებლად დაესხა, მაგრამ რუსეთის ხელისუფლებასა და სამხედრო წრეებს არ შეიძლებოდა, არ სცოდნოდათ ნაპოლეონის მზადება რუსეთზე თავდასხმისათვის. ცხადია, ომის მოლოდინში მყოფ ქვეყანას ამჯერად თურქეთთან სამშვიდობო ხელშეკრულების დადება ერჩივნა, თუნდაც წამგებიანი პირობებით, ვიდრე მასთან საბრძოლო მდგომარეობაში ყოფნა. ნიშანდობლივია, რომ გადაეცა თუ არა ახალქალაქი თურქებს, ახალციხის საფაშოდან მსწრაფლ განახლდა თავდასხმები ქართლზე. ყარსისა და ახალციხის ფაშები, მიუხედავად საქართველოს მმართველობის მხრიდან მრავალგზისი მოთხოვნისა, სამშვიდობო ხელშეკრულების პირობებს არ ასრულებდნენ და ქვეყნის ძარცვა-გლეჯასა და აოხრებას ძველებურად განაგრძობდნენ.

³ Дубровин Н., История войны и владычества русских на Кавказе, Петербург, 1886, т. VI, гл. 35.

ორიორე სიტყვა სელიმ ფაშა ზიმშიაშვილის შესახებ, რომელიც, როგორც ამაზე ფაქტები მეტყველებენ, იქიდან გამომდინარე, თუ ვისი მხარდაჭერით შეძლებდა სამცხე-ჯავახეთის საათაბაგოში მმართველობის ხელში ჩაგდებას — თურქეთისა თუ რუსეთის, ორ-მხრივ თამაშს ეწეოდა. ამიტომ ზოგი მას თურქების წინააღმდეგ მე-ბრძოლ პატრიოტად მიიჩნევს, ზოგიც გადაგვარებულ ქართველად, რომელსაც მხოლოდ ვიწრო, საკუთარი ხელისუფლების გაზრდის ინტერესები ამოძრავებდა. სწორად წერს შ. ლომსაძე, როცა აღნიშნავს, რომ რამდენადაც ახალციხის საფაშოს რუსეთთან შეერთების შემთხვევაში მისი იდეალი, სამეგრელოს მთავრის მსგავსად, ავტონომიური უფლებების მოპოვება იყო და არა ერთიან საქართველოზე ზრუნვა და რამდენაც მისი ფაშობისას ქართლსა და იმერეთზე არც მმართველური თავდასხმები შეუწყვეტია და არც ტყვეთა სყიდვა, მას თავდადებულ პატრიოტად ვერ ვადიარებთ, მაგრამ ვერ დავეთანხმებით მის მიერ გამოტანილ დასკვნას, რომელიც ამგვარი მსჯელობის შემდეგ მართლაც უცნაური ჩანს. „ეს ყველაფერი, — წერს მკვლევარი, — რა თქმა უნდა, მართალია, მაგრამ არ არის საკმარისი მისი, როგორც ეროვნული მოღვაწის, უარსაყოფად, რადგან ცენტრალურ ხელისუფლებასთან ბრძოლის დროს იგი ძირითადად ადგილობრივ, ქართულ ელემენტს ეწინააღმდეგებოდა და მოკავშირედ ქართველი მთავარი ეგულებოდა გურიელის სახით, რომელიც ამ შემთხვევაში რუსეთს განასახიერებდა“.⁴

სამწუხაროდ, ამ ტიპის დასკვნებს, რომლებშიც ზღვარი ზნეობასა და უზნეობას შორის წაშლილია და ცნებები ერთმანეთში აღრეული, მხოლოდ ბ-ნ შოთა ლომსაძესთან როდი ვხვდებით, რომლის „სამცხე-ჯავახეთიც“ ქართულ საისტორიო მეცნიერებაში ნამდვილად გამოირჩევა პირველწყაროების უხვად გამოყენებითა და მათი ობიექტური ანალიზით. ასეთი ზღვარწაშლილობა და აღრევა საერთოდ დამახასიათებელია მე-20 საუკუნის, განსაკუთრებით მეორე ნახევრის ქართული მეცნიერებისათვის, რისი მიზეზიც, ალბათ, დასავლეთიდან იმპორტირებული ათეისტური იდეოლოგიაა, რადგან ზნეობასა და უზნეობას ერთმანეთისაგან მკვეთრად მხოლოდ სჯული მიჯნავს და მხოლოდ მისი მცნებათა ცოდნა გვაძლევს საშუალებას, გვარკვეოთ რა არის ცოდვა და რას შეიძლება ვუწოდოთ იგი, როგორც ამას პავლე მოციქულიც გვასწავლის: **არამედ ცოდვაა არა ვიცოდე, გარნა შჯულისაგან. რამეთუ გულის-თქმამა არა ვიცოდე,**

⁴ შ. ლომსაძე, სამცხე-ჯავახეთი, თბ., 1975, გვ. 145-146.

უკუეთუმცა არა შჯული იტყოდა, ვითარმედ „ნუ გული-გითქუამნ“ მიზეზი უკუე პოვა ცოდვამან მცნებისა მისგან და შექმნა ჩემ თანა ყოველი გულის-თქუმაჲ, რამეთუ თუნიერ შჯულისა ცოდვაჲ მკუდარ არს. ხოლო მე ცხოველ ვიყავ ოდესმე თუნიერ შჯულისა, და ოდეს მოიწია მცნებაჲ იგი, ცოდვაჲ განცოცხლდა, და მე მოგკუედ (რომ. VII, 7-10). სიტყვამ მოიტანა და ბარემ აქვე ვიტყვით, რომ ტენდენცია ზნეობას და უზნეობას შორის ზღვარის წაშლისა მე-20 საუკუნის 70-იანი წლებიდან ისე განვითარდა და გაიზარდა, რომ დღეს უკვე მათ შორის გამყოფი ზღვარის დადებაზე კი არ მიდის საუბარი, არამედ იმაზე, რომ ცოდვა ადამიანის პიროვნულ თავისუფლებად და უფრო მეტიც, სათნოებადაც უნდა იქნეს თუ არა გაგებული.

თურქეთის სულთნები ქვეშევრდომებს მერყევ ერთგულებასა და მსახურებას, ჩვეულებრივ, არ პატიობდნენ და სასტიკად სჯიდნენ. ეს ბედი ეწია სელიმ ფაშასაც. 1815 წელს აჭარაში ჩაკეტილი სელიმ ხიმშიაშვილი არზრუმის სერასკირმა ბაბა ფაშამ დაამარცხა და თავი მოჰკვეთა.

1828 წ. დასაწყისში დამთავრდა თითქმის ორწლიანი ომი, რომელიც რუსეთს ირანმა გამოუცხადა. ომის დამთავრებას, რასაც რუსეთი თურქეთთან შექმნილი საბრძოლო ვითარების გამო ასე ესწრაფვოდა, დიდად შეუწყო ხელი გიორგი ერისთავის მიერ თავრიზის აღებაჲ. ამ ომის შედეგად რუსეთმა ერევან-ნახჩევანის სახანოები შემოიერთა და ამიერკავკასიაში თავისი საზღვრები კიდევ უფრო გააფართოვა. 1827 წლის ოქტომბრიდან, როცა რუსეთმა საბერძნეთ-თურქეთის კონფლიქტში საბერძნეთის მხარე დაიჭირა და თურქეთის ფლოტი გაანადგურა, ეს უკანასკნელი მასთან გადამწყვეტი ბრძოლისათვის გამალეხულ მზადებას შეუდგა. არზრუმის სერასკირად⁵, რომელშიც 11 ვილაიეთი იქნა გაერთიანებული, ყოფილი დიდი ვეზირი, ნაპოლეონ ბონაპარტეს კარზე ყოფილი ელჩი და ბუქარესტში დადებული ზავის მონაწილე ღალიბ ფაშა დაინიშნა, სამხედრო საქმეებში მოადგილედ მას ბრძოლებში სახელმძღვანელო ქიოსა მაჰმად ფაშა დაუდგინეს.

ფაშებს აზიაში სტამბულიდან ფულთან ერთად წერილებიც დაუგზავნეს, რომლებშიც მათგან ომის დაწყებისათვის მზადებას მოითხოვდნენ. ღალიბ ფაშამ, გარდა ლაშქრის შეკრებისა, სასაზღვრო ციხე-სიმაგრეთა შეკეთება-გამაგრება ბრძანა. საზღვრისპირა რაიონებიდან არათურქი მოსახლეობა, მათ შორის ისინიც კი,

⁵ სერასკირი, სერასქერი — ოსმალეთის არმიის მთავარსარდალი.

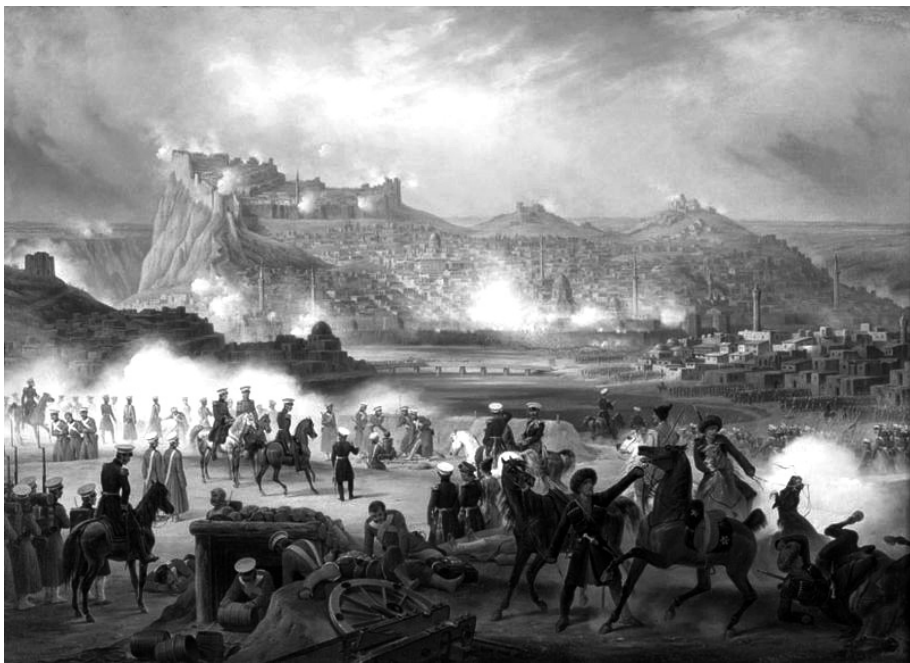
რომელნიც უკვე გამაჰმადიანებულები იყვნენ, აყარეს და ქვეყნის სიღრმეში გადაასახლეს, ხოლო არამაჰმადიან მოსახლეობას იარაღი ჩამოართვეს. გარდა ამისა, ამიერკავკასიაში მრავალი ადამიანი შემოაგზავნეს საიდუმლო დავალებით, კერძოდ, მათ რუსეთის საწინააღმდეგო პროპაგანდა-აგიტაციით ასაჯანყებლად არა მხოლოდ მუსულმანური მოსახლეობა, არამედ სხვებიც უნდა განეწყოთ. თურქეთი ამ საქმეში დიდ იმედებს ბატონიშვილებზე — ალექსანდრესა და ვახტანგზე ამყარებდა და არცთუ უსაფუძვლოდ. 1812 წლის კახეთის აჯანყების ფარული ორგანიზატორი და შემდეგში მისი აქტიური მონაწილე სწორედ ალექსანდრე იყო, რომელმაც, მარჯვედ გამოიყენა რა ხალხის სიყვარული მისი დიდ მამისადმი, სამეფო ტახტზე ასვლის დაუოკებელი ჟინით შეპყრობილმა, თუმცა უშედეგოდ, მაგრამ დიდძალი მსხვერპლი გააღებინა თანამემამულეებს ამ სურვილის განხორციელებისათვის.

თურქებმა ფოთის გარნიზონი 700 კაცამდე გაზარდეს, ქობულეთისა და ლიხაურის მიდამოებში ახალი სიმაგრეები ააგეს, გააძლიერეს აწყურის გარნიზონიც, ხოლო ტაბაწყურისა და თავფარავნის ტბის მიდამოებში სპეციალური რაზმები ჩააყენეს. თუ ახალციხელებმა ღალიბ ფაშას ბრძანებას ჯარში წასვლაზე უარით უპასუხეს, სამაგიეროდ ახალქალაქის თურქულ გარნიზონს 1000-მდე ლაზი და აჭარელი შეემატა. არზრუმში ჩაყენებულ ათიათასიან ჯარს სტამბულისა და გამოგზავნილი 3000 ჯარისკაცი და 24 ვეროპელი ოფიცერი შეუერთდა, რომელთაც ლაშქრისათვის ვეროპის ქვეყნების საბრძოლო გამოცდილება უნდა გაეზიარებინათ.

თურქები ყარსთან 60.000 კაციანი არმიის შეგროვებას ვარაუდობდნენ, რომელსაც გეზი თბილისისაკენ უნდა აეღო, ხოლო იმერეთში შეჭრა და მისი დაკავება ახალციხის ფაშას ევალებოდა. იმერეთის აღების შემდეგ, იგი ყარსიდან დაძრულ მთავარ ჯარს უნდა შეერთებოდა თბილისის დასაპყრობად.

რაც შეეხება რუსეთს, მისი სამხედრო კორპუსი, რომელიც კავკასიაში იღვა 15.000-მდე კაცს შედგენდა. ამას ემატებოდა ადგილობრივი მოსახლეობიდან შეკრებილი ლაშქარიც, რომლის რიცხვიც დადგენილი არ ყოფილა. 1828 წლის მარტში ერევნის ომში გამარჯვებულ პასკევიჩს, რომელიც თბილისში ბრუნდებოდა, საიდუმლოდ აცნობეს, რომ ომი თურქეთთან მალე დაიწყებოდა; მართლაც, იმავე წლის აპრილში პეტერბურგში გამოქვეყნდა მანიფესტი თურქეთთან ომის შესახებ. შეგროვდა და დამზადდა სურსათის მარაგი, მოეწყო

სახელდახელო ჰოსპიტლები და მოძრავი ლაზარეთები, შეკეთდა საზღვრისპირა გზები, ირანის ომთან შედარებით უკეთ იქნა ორგანიზებული ტრანსპორტის საქმე. ამ ომის დროს დაქირავებულ ურმებსა და ხარვარზე⁶ ფასები გაიზარდა. ასე რომ, გლეხს, რომელიც თავისი ურმითა და ყვეარი ხარით ჯარს მოემსახურებოდა, შეიძლებოდა 40-50 მანეთი ეშოვნა. რადგან ომის დაწყების წინ ერთი დღეიზია საქართველოდან რუსეთში გადაიყვანეს, პასკევიჩის ჯარი ამჯერად უფრო მცირერიცხოვანი იყო, ვიდრე სპარსეთთან ომის წინ. ამიტომ პასკევიჩი განუწყვეტლივ ფიქრობდა და ეძებდა გზებს, რომლითაც რიცხვით აღმატებულ მტერზე გამარჯვებას შეძლებდა. გამარჯვების მოპოვება საიმედო გახადა იმ ფაქტმაც, რომ დასავლეთის ფრონტზე, კერძოდ, შავი ზღვის პირას მდგარი ციხე-სიმაგრე ანაპა დაეცა, რამაც, თავის მხრივ, რუსეთის არმიის ნაწილებისათვის ფოთის უბრძოლველად დანებება განაპირობა. პასკევიჩმა გადაწყვიტა დაესწრო მტრისათვის, რომელიც მოქმედებას აკვიანებდა, შეტევაზე გადასულიყო და არზრუმი და ახალციხე ერთმანეთისაგან მოეწყვიტა.

ყარსის აღება, 1828 წ. მხატვარი იანუარ სუზოდოლსკი (1797-1875).

⁶ ხარვარი, ხარვალი (თურქ.) — მარცვლეულის ერთგვარი საწყაო, ქართ. კაბიწი: 12 კოდი და ნახევარი (ნ. ჩუბ.).

1828 წლის 14 ივნისს, განთიადისას, გუმრის ციხიდან საზღვრისაკენ დაიძრა ჯარი, რომელსაც სურსათით დატვირთული 2000 ურეში მისდევდა და 2500 ხარგარი. აღსანიშნავია, რომ ქართველ მეურმეებს სპეციალური ნაწილები იცავდნენ. რვა საათზე დაცლილი სოფლების — თიხნისისა და ფაღდარაჟანის გავლით სოფელ მუშკოს მიაღვნენ, რომელსაც თურქთა ცხენოსანი რაზმი იცავდა. მტერმა უკან დაიხია და 18 ივნისს რუსეთის არმიის ნაწილები ყარსის ახლოს, აზატხევში დაბანაკდნენ. მანამდე, 16 ივნისს, ყარსში მდგარი თურქეთის თერთმეტათასიანი ლაშქრის დასახმარებლად სარდალი ქიოსა მაჰმად ფაშა მივიდა 15.000 კაციით. ყარსის აღეცა 20 ივნისს დაიწყო და 23 ივნისს გამარჯვებით დამთავრდა. ბრძოლაში თავი ქართველ ცხენოსანთა რაზმმაც გამოიჩინა. ყარსის აღებამ კავკასიის კორპუსის ბრძოლისუნარიანობის გაზრდას ხელი დიდად შეუწყო.

ახალციხის ბანთაჰისუფლება — 16 აბვისტო, 1828 წ.

პასკევიჩმა ახალქალაქის ციხის აღება და ახალციხისკენ წასვლა გადაწყვიტა, მაგრამ მტრისათვის თავგზის ასაბნევად თავდაპირველად არზრუმის გზას დაადგა, თუმცა პირი მალევე იბრუნა, გვექტალის მთა გადმოვლო და ჯავახეთის ზეგანზე დაეშვა, 23 ივლისის დილას კი, ახალქალაქის ციხის ახლოს, თავფარავნისა და მურჯახეთის მდინარეებს შორის დაბანაკდა. ციხის კომენდანტთან მან ელჩები წარგზავნა და უბრძოლველად დანებება შესთავაზა. ციხის სიახლოვეს ელჩებს წინ ოთხი იარაღისხმული კაცი გადაუდგა და განუცხადა, რომ ისინი არც ერევნელები იყვნენ და არც ყარსელები, არამედ — ახალციხელები. არც ცოლშვილი ჰყავდათ ციხეში და არც ქონება ჰქონდათ, ამიტომ ციხის ათასივე მცველს ქალაქის კედლებთან სიკვდილი ჰქონდა გადაწყვეტილი.

ახალქალაქის გარნიზონმა, რომელიც ძირითადად გამაჰმადიანებული ქართველებისაგან შედგებოდა და სელიმ ფაშას შვილი ფარხად-ბეგ ხიმშიაშვილი მეთაურობდა, გასაოცარი ფანატიზმი გამოამჟღავნა.⁷ შეტევის დაწყების წინა საღამოს მეომრებმა ერთმანეთს შეჰფიცეს, რომ ალაჰის სახელისათვის დაიხოცებოდნენ. 24 ივლისს, განთიადისას, მინარეთიდან აზანი გაისმა, რასაც ციხის მცველთა სიმღერა მოჰყვა ყურანის სიტყვებზე და ერთი საათი გაგრძელდა. რუ-

⁷ Потто В., Кавказская война, в отдельных эпизодах, легендах и биографиях, Петербург, 1885, т. IV. გვ. 108.

სული ნაწილები ციტადელს ჭურვებს 18 დიდი ზარბაზნით უშენდნენ. ნახევარი საათის შემდეგ ციხის კედლებზე ხელების ქნევით რამდენიმე კაცი გადმოდგა, რაც მოლაპარაკების დაწყების თხოვნას ნიშნავდა. ამიტომ ცეცხლი შეწყდა და ციხის კარებთან მოსალაპარაკებლად რამდენიმე კაზაკთან ერთად ობუხოვი მივიდა, მაგრამ მოლაპარაკების დაწყებაზე მინიშნება მხოლოდ ვერაგული ხერხი გამოდგა და იგი მოკლეს. როცა ციხის იმედგადაურულმა მცველებმა დანებება გადაწყვიტეს, მოედანზე მათი უფროსი ფარხად-ბეგი ხიმშიაშვილი გამოვიდა და დადებული ფიცი შეახსენა. ამ გზით აიძულა მან დაქანცულ მეომრებს წინასწარ დასამარცხებლად განწირული ბრძოლის განახლება, რომელიც დიდხანს აღარ გაგრძელებულა: ციხე დაეცა. ცოცხლად გადარჩენილთა ერთი ნაწილი ციტადელიდან ხერთვისისაკენ გაიქცა, მაგრამ გაქცეულებს დაედევნენ და ხერთვისში ძალიან ცოტამ ჩააღწია. ცოცხალი მხოლოდ ის სამასი კაცი გადარჩა, რომელიც დანებდა. ბრძოლაში დაიღუპა ფარხად-ბეგ ხიმშიაშვილიც. არტაანიდან დასახმარებლად გამოგზავნილი 2000 ლაზი ახალქალაქს მაშინ მიუახლოვდა, როცა ბრძოლა თითქმის უკვე დამთავრებული იყო; ლაზები უკან გაბრუნდნენ.

ახალქალაქიდან ხერთვისამდე ოთხი გზა არსებობდა, მაგრამ პასკევიჩმა ის გზა აირჩია, რომელიც მდ. თავფარავნის მარჯვენა ნაპირს მიჰყვებოდა, სადაც მრავალი ქრისტიანი ქართველი ცხოვრობდა. როცა ხერთვისის გარნიზონს იარაღის უბრძოლველად დაყრა შესთავაზეს, ახალქალაქის ბედით დაშინებულმა თავკაცებმა პოლკოვნიკ რავესკის ციხის გასაღები უბრძოლველად ჩააბარეს. ხერთვისის დანებების შემდეგ 150-მა მცველმა ასპინძის ციხე მიატოვა და გაიქცა. ასაღები ახალციხელა რჩებოდა. ოთხ აგვისტოს გენერალ მურავიოვის ავანგარდი ახალციხის პირდაპირ მტკვრის მარჯვენა ნაპირზე დაბანაკდა. პასკევიჩმა ბორჯომის ხეობაში მდგარ პოპოვს ახალციხისკენ დაძვრა უბრძანა, იგი ჯარს იმერეთიდანაც ელოდებოდა. ახალციხეში ბრძოლისათვის ემზადებოდნენ, თურქეთმა 12-60 წლამდე მაჰმადიანთა მობილიზაცია გამოაცხადა და შეაიარაღა; ასე რომ, ბრძოლის წინ ახალციხის გარნიზონის რიცხვი 10.000-იდან 15 ათასამდე გაიზარდა; რაც შეეხება ქრისტიან ქართველებსა და ებრაელებს, მათ იარაღი ჩამოართვეს და ზედამხედველობდნენ. ახალციხის გარნიზონის დასახმარებლად, რომელსაც ახმედ ფაშა მეთაურობდა, 30.000 კაცით სოღანლუდიდან სარდალი ქიოსა მაჰმად ფაშა დაიძრა და ახალციხესთან 4 აგვისტოს მიაღწია.

პასკევიჩმა გადაწყვიტა, მისთვის ახალციხეში შესვლის საშუალება არ მიეცა, და ველზე შებმოდა. 5 აგვისტოს გამართულ ბრძოლაში, რომელიც რუსულმა ნაწილებმა მოიგეს, თავი ქართველმა მხედრებმაც გამოიჩინეს: პოდპოლკოვნიკმა ანდრონიკოვმა, იასონ, სპირიდონ, რომან ჭავჭავაძეებმა და სხვებმა.⁸

შვიდ აგვისტოს რუსთა ჯარს ბორჯომის ხეობიდან მოსული გენერალი პოპოვი შეუერთდა თავისი რაზმით, მაგრამ მალევე ცნობილი გახდა, რომ თურქები ახალციხის გასამაგრებლად კიდევ 10.000 ლაზს აგზავნიდნენ. პასკევიჩმა სასწრაფოდ სამხედრო საბჭო მოიწვია. მისი წევრებიდან ზოგი ბორჯომის ხეობით უკან გაბრუნებას მოითხოვდა, მაგრამ საბოლოოდ საბჭომ ცნობილი დეკაბრისტის პუშჩინის წინადადება მოიწონა, რიმლის მიხედვითაც ახალციხეზე შეტევა იმ ღამესვე უნდა დაეწყოთ. რუსული არმიის შემტევ ნაწილებს წინ ახალქალაქის ბრძოლაში ტყვედ ჩაგარდნილი მუთი ბეგ ფალავანდიშვილი გაუძღვა, რომელმაც ახალციხისკენ მიმავალი ყველა ბილიკი ხუთი თითივით იცოდა.

ბრძოლა დილის ოთხ საათზე დაიწყო და რუსების უპირატესობით წარიმართა, ხუთასი თურქი ათი ზარბაზნითურთ ტყვედ დანებდა, თავად სარდალი ქიოსა მაჰმად ფაშა მძიმედ დაიჭრა. 11 აგვისტოს ციხის ჩრდილოეთ ნაწილში თეთრი ბაირაღი გადმოფინეს და მოლაპარაკება ითხოვეს, მაგრამ ქიოსა ფაშამ ამის ნება არ დართო. 12 აგვისტოს პასკევიჩმა გარნიზონს დანებება შესთავაზა და მოსალაპარაკებლად მუთი ბეგი და კაპიტანი ყორღანოვი გააგზავნა, მაგრამ პასუხად მიიღო, რომ მათ შორის მოციქული მხოლოდ ხმალი იქნებოდა.

15 აგვისტოს დღის ოთხ საათზე ახალციხეზე შტურმი დაიწყო. შეტევაზე ორკესტრის მუსიკის თანხლებით პირველი შირვანის პოლკი გადავიდა. ახალციხის განთავისუფლებისათვის პირველი შეტევისას დაეცნენ მამაცი პოდპორუჩიკი ვაჩნაძე და ოცი სალდათი. შირვანის პოლკის მეომრები პირველები შევიდნენ ქალაქის გარეუბანში, მათი მამაცი მეთაური პოლკოვნიკი ბოროდინი მათ თვალწინ მოკლეს. მაჰმადიანები ერთ გოჯ მიწასაც კი არ თმობდნენ უბრძოლველად; ძალიან რომ გაუჭირდათ, ბრძოლაში მამაკაცურად გადაცმული მუსულმანი ქალებიც ჩაებნენ. როცა რუსების ნასროლმა ყუმბარამ ერთ-ერთ სახლს ცეცხლი წაუკიდა, პასკევიჩმა, რომელიც დარწმუნდა, რომ ქალაქის არა თუ ყოველი უბნის, არამედ ყოველი

⁸ Потто В., Кавказская война, т. IV. გვ. 131.

სახლის შტურმით აღება დასჭირდებოდა, მისი ხანძრისთვის მიცემა გადაწყვიტა. ხანძარი, რომელიც პირველად სამხრეთ-დასავლეთის უბნებს მოედო, უეცრად ამოვარდნილმა ქარმა კიდევ უფრო გააძლიერა. ქალაქის ცენტლში გახვევას ხელი მისმა ტერასულმა განლაგებამაც შეუწყო. რელიგიური ფანატიზმით შეპყრობილი ახალციხელები, მათ შორის ქალებიც, ტყვედ ჩავარდნასა და დანებებას გამძვინვარებულ ცენტლში გამობუგვას ამჯობინებდნენ. ბევრმა მათგანმა თავი ხანჯლითაც მოიკლა. ამას დაერთო შავი ჭირი, რომელიც ახალციხეში არზრუმიდან მოსულმა ჯარმა შემოიტანა, და შიმშილობა. ქალაქის მახლობელი სოფლების პური და საქონელი რუსულ სამხედრო ნაწილების გამოკვებას დასჭირდა, ხოლო ციხის მცველმა გარნიზონმა მოსახლეობისათვის სურსათის მიცემაზე უარი თქვა.

15 აგვისტოს, პასკევიჩის ბრძანებით, ახალციხეში შეჭრილმა შირვანის პოლკის, ქართული მილიციისა და ქართველ გერენადერთა პოლკის ნაწილებმა ციტადელი დაიკავეს, ახმედის მინარეთზე აღმართული რუსთა ნასროლი ყუმბართი სანახევროდ მოგლეჯილი ნახევარმთვარე ჩამოხსნეს და ოქროსფერი ჯვარი აღმართეს.⁹

მიუხედავად ამისა, ახალციხის დაშლილი გარნიზონი დამარცხებას არ ურიგდებოდა და 15-სა და 16 აგვისტოს ღამით ხანძრით განათებულ ქუჩებში ხელჩართული ბრძოლები გრძელდებოდა. 16 აგვისტოს, დილით, ქიოსა მაჰმად ფაშამ 5 დღით დროებითი ზავის დადება მოითხოვა. პასკევიჩმა მოსაფიქრებლად მხოლოდ ხუთი საათი მისცა. ქიოსა ფაშას მოსაფიქრებლად ხუთი საათი არ დასჭირვებია, ერთ საათში შემოთვალა, რომ ციხეს ჩააბარებდა, თუ გარნიზონს ქალაქიდან გასვლის ნებას იარაღითა და ქონებითურთ მისცემდა. პასკევიჩმა მხოლოდ იარაღის, როგორც სამხედრო ნადავლის ჩაბარება მოითხოვა.

თურქებმა კაპიტულაციას ხელი მოაწერეს და 16 აგვისტოს დილის 8 საათზე ციხის გასადები რუსებს გადასცეს. ამის შემდეგ ქართველ გერენადერთა პოლკი წმიდა გიორგის დროშითა და საზვიმო მუსიკის თანხლებით ციტადელის ფართოდ გაღებულ ჭიშკარში შევიდა. ამ ფაქტმა შეუძლებელია გულისხმიერი ქართველი მკითხველის ყურადღება არ მიიპყროს: სისხლისმღვრელი სასტიკი ბრძოლა, მართალია, ქართველთა მონაწილეობითაც, მაგრამ, რა თქმა უნდა, რუსულმა არმიამ მოიგო, მიუხედავად ამისა, ციტადელში პირველად შესვლის პატივი არა შირვანის პოლკს, რომელმაც ახ-

⁹ Тифлисские ведомости, №48, 1829 წ.

აღციხეზე პირველი შეტევა განახორციელა და ქალაქშიც პირველი შეიჭრა, არამედ ქართველ გრენადარებს ერგოთ. ვფიქრობთ, ამ გადაწყვეტილებით რუსული არმიის სარდლობამ ხაზი გაუსვა იმ ფაქტს, რომ საუკუნეთა განმავლობაში დაპყრობილი და მიტაცებული ქართული მიწა-წყალი უწინარესად დედა სამშობლოს — საქართველოს და ქართველებს უბრუნდებოდა. ამ დღეს, ალბათ, ზეციურ საქართველოში ჩვენი დიდი მეფის ერეკლესა და სხვა თავდადებულ წინაპართა სულებიც ზეიმობდნენ, რომელთათვისაც უძველესი ქართული მიწა-წყლის, ქართული კულტურის აკვანის — სამცხე-ჯავახეთის დაბრუნება აუხდენელ ოცნებად და ნატვრად იყო ქცეული.

როცა ქართველ გრენადერთა პოლკი ციტადელში შედიოდა, დამარცხებული ქიოსა მაჰმად ფაშა და ახალციხის საფაშოს მმართველი ახმედ ფაშა გადარჩენილი მეომრების თანხლებით არტაანის გზას დაადგნენ. სამწუხაროდ, **გამაჰმადიანებულმა ქართველებმა ქრისტიანულ იმპერიაში ცხოვრებას მშობლიური მიწა-წყლის მიტოვება და მათი გაყოლა ამჯობინეს.**

შეუძლებელია, არ დავეთანხმოთ შ. ლომსაძეს, რომელიც სამართლიანად მიიჩნევს ახალციხის ბრძოლების ერთ-ერთი მონაწილის, პოლკოვნიკი ლაზარევის შეხედულებას იმის თაობაზე, რომ ახალციხე რუსი სალდათის გაუგონარი მამაცობის წყალობით იქნა აღებული.¹⁰

17 აგვისტოს ახალციხის ბრძოლებში მოპოვებული ნადავლით დატვირთული ურმები თბილისისკენ გაემართნენ. ქალაქში შესული ურმები მეტეხიდან დაიძრნენ და ზარების რეკვის, ზარბაზნების სროლისა და უამრავი ხალხის თანხლებით მთავარი ქუჩები მოიარეს. გასაგებია, რომ თბილისი ზეიმით აღნიშნავდა ახალციხის განთავისუფლებას, მაგრამ მის აღებას იმპერიის სხვა დიდ ქალაქებშიც ზეიმობდნენ.

¹⁰ შ. ლომსაძე, სამცხე-ჯავახეთი, გვ. 170.